

RECENZE

KATEGORIE STŘEDOVĚKÉ KULTURY

Mladá fronta, Praha 1978

A. J. Gurevič (1924), profesor Pedagogického institutu v Kalininu předkládá dílo, které je v rámci marxistické i západní medievalistiky svým způsobem výjimečné a podnětné. V každém případě přesahuje svým pojetím rámec zjednodušujícího pohledu na středověk; spatřuje v něm epochu, vybízející i člověka naší doby k tvůrčímu zamyšlení v řadě oblastí našeho života. Nejde tedy o „temná staletí“, jak středověk označilo pozitivistické dějepisectví a jak žije v povědomí vulgárního pojetí dodnes.

„Vědecké poznání bezpodmínečně vyžaduje, aby se ke každému jevu přistupovalo s adekvátním měřítkem. Jsme přesvědčení o tom, že středověkou kulturu – z obecného historického hlediska stejně velikou a významnou, jako je antická a novověká evropská kultura – lze po zásluze zhodnotit jen tehdy, bude-li zkoumána ve světle objektivních zjištění nashromážděných vědou“, uzavírá autor a vylíčením mnohotvárné středověké společnosti v různých kategoriích života předkládá čtenáři spravedlivou rehabilitaci tohoto období.

Úvodní kapitola „Středověký člověk a jeho obraz světa“ je metodologická; postihuje stejně tak odlišnost postojů sledované epochy na „model světa“, jako jejich příbuznost s dnešním názorovým východiskem. To nám totiž umožňuje vůbec pochopit minulost i zhodnotit přínos středověké společnosti k myšlenkovému vývoji lidstva. V opačném případě by badatele čekalo „ustrnutí a němota“.

Středověké představy o prostoru a čase vyplývají z harmonického sepětí člověka s přírodou a její cykličnosti, která nabyla výrazu v rytmu církevního roku, i když příroda sama nemohla být konečným cílem křesťansky myslícího člověka a představovala spíše symbol neviditelného světa. Zobrazovaný prostor ve výtvarném projevu byl typizovaný, případně idealizovaný paradoxně právě proto, že se člověk té doby plně nevydělil z přírodního prostředí, na němž existenčně závisel. Naturalistický však býval v tomto záměru detail, svědčící o tom, že přímý vztah k přírodě nechyběl ani ve výtvarném projevu, ani v poezii, ani v poznání. Konečný empirický kosmos, symbolizovaný často chrámovou architekturou, se včleňuje do nekonečnosti božské podstaty.

Teocentrický model světa je všude patrný. Vedle času cyklického s věčnými návraty, jakoby ahistorického, se prosazuje čas lineární, historický, byt v podání biblicky orientované periodizace dějin spásy od stvoření ke Kristovu příchodu a poslednímu soudu. Kroniky vynikajících rodů a kmenů, v podstatě partikulární, bývají začleňovány do celkového rámce dějin lidstva právě v tomto pojetí. Tak je to konečně patrné i u našeho Kosmy. Historický i teleologický význam času byl ovšem nejlépe vyjádřen již filozoficko–teologickými úvahami Augustinovými. Středověk ovšem nechápal čas jako abstrakci samu o sobě, ale vždy ve spojení se životem v různých rovinách. Nepotřebuje ani počítat čas přesnými chronometry, jak bylo nutno později v obchodně–měšťanské společnosti a v současnosti.

V kapitole „Zákonem je nutné budovat zem“ se zabývá autor právním postavením jednotlivce k celé společnosti. Tradicionalismus, normativnost, určující úloha náboženství jsou typickými postuláty středověkého nejen křesťanského systému. Právo a morálka se neopírají jen o systém příkazů, ale jsou projevem mravního a náboženského vědomí již v barbarské společnosti. Ve středověku se obě kategorie již rozlišují: morálka jako projev svobody vůle, zákon jako nadosobní síla, které se člověk podřizoval. Zákony byly „nalézány“, nikoli tvořeny. I když šlo o právní pokrok, byl chápán spíše jako cesta k původní spravedlnosti.

Feudální společnost nebyla společnost individualistická, ale vázaná vzájemnými svazky mezi pánem a vazalem. Oba na sebe brali určité vzájemně užitečné závazky. Věrnost vazala vůči pánovi a povinnost pána jej chránit posvěcovaly lenní vztahy, alespoň v ideálním pojetí řádu. V rámci stavovské organizace měli její členové jistou záruku právního statutu. Ta splňovala dobově dostupný stupeň rovnosti, pocit vlastní hodnoty a solidárnosti. Přestupky bývaly stíhány soudem. Touha po spasení duše a předpoklad svobodné vůle zvyšovaly hodnotu lidské osobnosti. Svoboda sama byla chápána spíše jako kategorie mravní a osvobozovala od pýchy hříchu, než od společenských svazků. Etiketa a rituál byly vnějším projevem rytířských ideálů.

Mimořádně podnětná je kapitola „Středověké představy o bohatství a práci“. Křesťanství se rozešlo s názorem klasického starověku na práci jako na potupnou činnost, jak je patrné: z Pavlova „Nechce-li kdo pracovat, ať nejí“. Nevidělo ovšem v práci konečný cíl, ale prostředek k dosažení nezbytných, potřeb, a právě tak zdůvodňovalo nezbytnost odpočinku a obrácení mysli k Bohu. Feudální společnost čerpala z dědictví barbarské předtřídní společnosti, z antiky i z křesťanství.

Vlastnictví a majetkové rozdíly jsou spjaty s prvotním hříchem a nejsou sankcionovány jako ideální stav. Ctností je spíše chudoba než bohatství, jak se projevuje v evangeliích i v benediktinských, zvláště pak žebravých řádů. Tato zásada však nebyla zobecňována, takže chudoba zůstala výsadou vyvolených, a na druhé straně docházelo k hromadění majetku přesto, že měl být jen prostředkem k dosažení vyšších cílů. „Podle ideálu nelze usuzovat o celé společnosti“, praví správně autor, „je však ukazatelem mravních norem přijatých společností“. V tom smyslu nutno kladně hodnotit historický význam středověkých legend i s jejich „topickými místy“, proklamujícími tyto ideály.

Středověký člověk si uvědomoval dichotomii světa: proti říši nejvyšší spravedlnosti, svatosti a blaženosti stál pozemský svět „páchnoucí hříchem a pokušením“. Feudální vlastnictví – především půdy – nebylo omezené, ale svěřené, spjato s povinnostmi vůči poddaným, vyjádřenými i symbolickým ceremonielem. To, že po třetinu dní v roce bylo církví zakazováno pracovat, na rozdíl od rané kapitalistické společnosti, vyjadřovalo zdravé sociální opatření.

Velmi pozitivně nutno hodnotit církevní zákaz lichvářského úrokování, vyplývajícího z půjček, neboť takový obchod představoval bezpracný zisk. Vždyť podle sv. Bonaventury „nikdo nemá obchodovat s časem, Božím výtvorem“. Ideál, mravní postulat, nikdy ovšem neodpovídal životní realitě, neboť život je složitější a rozpornější, než morální požadavky a náboženská přikázání.

V závěru autor syntetizuje dílčí poznatky. Základním stimulem středověkého pohledu je pojetí světa jako jednoty, takže všechny jeho části vnímal jako úlomky této celistvosti. Protože řídicím principem středověkého světa je Bůh, chápaný jako nejvyšší dobro a dokonalost, nabývá i svět a všechny jeho části morálního zabarvení. Univerzalismus středověkého vědění, vyjádření filozofií, nutně vede k tomu, že filozofie musela být „služkou“ teologie, ovšem tak, že služba nebyla chápána jako činnost ponižující.

Lze rovněž plně souhlasit s autorem, že mnohé soudní obyčeje, Boží soudy, kletby, čáry, zařikání atp., považované dnes za typické výtvořky středověkého vědomí, byly spíše odrazem hlubší vrstvy středověkého vědomí, než kterou představovalo křesťanství. Jde tedy o odvětví archaického „prvobytného“ stadia předtřídní a rané třídní společnosti a to jako klad i jako zápor, nelze středověkému pojetí upírat jisté zdůraznění osobnosti, zejména uvnitř stavovské korporace. U Tomáše Akvinského vystupuje jasně význam jednotlivce jako osobnosti s nesmrtelnou duší oproti společnosti, která je prostředkem a nikoli cílem. Středověký člověk žil ve společnosti prosté jakéhokoli „odcizení“.

Je pochopitelné, že J. Kudrnovi, který napsal recenzi doslov, se jeví být hodnocení středověku, včetně křesťanského, idealizované. Autorovi však je rozpornost praxe a ideálu naprosto zřejmá, obojí náleží k realitě života a potenciálně směřuje k mravnímu pokroku. Význam morálního, duchovního principu, který je právě křesťanskému středověku, vlastní, je zdůrazněn autorem oprávněně, právě tak jako důležitost ekonomických faktorů, jimiž však není beze zbytku determinován. V tom tkví filozofický přínos tohoto novodobého sovětského historika.